

Achtergrondinformatie bij format Alcohol- en Drugsbeleid (AD-beleid) studentenverenigingen

INHOUD

Wat is een AD-beleid?	3
Welke middelen vallen onder een AD-beleid?	3
Doelgroep van het AD-beleid	4
Pijler 1: Regels en afspraken	5
Pijler 2: Preventie en bewustwording	8
Pijler 3: Begeleiding en zorg	10
Pijler 4: Handhaving en disciplinaire maatregelen	11
Praktische risicobeperkende tips uit de praktijk	12
Aan de slag!	15

Aan de slag met jullie eigen Alcohol- en Drugsbeleid?

Gebruik het invulformat met voorbeeldteksten die jullie als vereniging kunnen overnemen of toevoegen aan jullie huidige beleid.

Wat is een AD-beleid?

In een AD-beleid staat hoe jullie als vereniging omgaan met middelengebruik. Je kan een AD-beleid gebruiken om het gesprek over middelen binnen de vereniging op gang te brengen. En om afspraken en sancties over middelengebruik vast te leggen. In dit format komen verschillende onderwerpen voor een AD-beleid aan bod. In het invulformat staan voorbeeldteksten die jullie als vereniging kunnen overnemen. Een goed beleidsstuk raakt aan alle onderdelen, niet maar enkelen.

Welke middelen vallen onder een AD-beleid?

Wanneer we het hebben over 'middelen' hebben we het over psychoactieve stoffen. Dit zijn stoffen die inwerken op bepaalde processen in je hersenen en daarmee de werking van je hersenen beïnvloeden. Dit beïnvloedt je emoties, beleving, waarneming en gedrag. Drugs is een verzamelnaam voor dit soort stoffen. Je denkt hierbij al snel aan middelen zoals cannabis of ecstasy, maar ook alcohol en medicijnen zonder doktersrecept vallen onder de noemer drugs. In dit format doelen we met 'middelen' dan ook op zowel alcohol als andere drugs.

Is middelengebruik onder studenten wel een probleem?

Middelengebruik komt het vaakst voor onder jongeren en jongvolwassenen. Voor het merendeel van de mensen die experimenteert met middelengebruik is dit een tijdelijke fase. Zodra men ouder wordt, gaat werken of een gezin krijgt, neemt het middelengebruik vaak af. Een deel heeft echter moeite met stoppen of minderen en ontwikkelt verslavingsproblemen. En ook wanneer het gebruik een fase is, is middelengebruik niet gezond of wenselijk. Gebruik van alcohol of drugs kan (grote) negatieve gevolgen hebben voor de mentale en lichamelijke gezondheid van de gebruiker zelf¹. Ook kan alcohol- en drugsgebruik zorgen voor schade van anderen in de omgeving van de gebruiker². Denk hierbij aan (seksueel) grensoverschrijdend gedrag, agressie, vernieling of ongevallen.

Doelgroep van het AD-beleid

Het is belangrijk om in je AD-beleid te benoemen voor wie het beleid bedoeld is. Zo kan er geen verwarring ontstaan. Voor sommige grote verenigingen is er namelijk niet alleen sprake van leden, maar zijn er ook medewerkers in vaste dienst. Denk aan koks, schoonmakers, etc. Als in het AD-beleid alleen over leden wordt gesproken, vallen deze personen niet onder het beleid.

Niet elke vereniging heeft een uitgebreid beleid nodig. Soms is een beknoptere versie voldoende. Het opstellen van een AD-beleid voor je vereniging is maatwerk. Het is ook niet wettelijk verplicht. Wel laat het zien dat jij er als bestuur bent voor je leden.

¹ Alcohol en lichamelijke gezondheid; Alcohol en mentale gezondheid

² Factsheet Alcoholschade in Nederland; Alcohol en seksuele grensoverschrijding; Verklaringen voor de relatie tussen alcohol en agressief gedrag; Alcoholgerelateerd geweld?

1 REGELS EN AFSPRAKEN

Beschrijf kort en duidelijk de regels die binnen jullie vereniging gelden en de afspraken die gemaakt zijn over het omgaan met middelengebruik op of tijdens activiteiten van de vereniging.

Creëer draagvlak

De regels en afspraken worden bij voorkeur in overleg met een aantal vertegenwoordigers uit de vereniging vastgesteld. Denk aan het bestuur, de vertrouwenspersoon en/of (oud-)leden. Een gesprek voeren over de op te stellen regels vergroot de kans dat ze nageleefd worden.

Rollen en taken

Leg vast welke rollen, taken en bevoegdheden er zijn en voor wie. Wat gebeurt er wanneer er signalen of zorgen rondom middelengebruik onder de leden of medewerkers spelen? Wie beslist of er een regel overtreden is en wie beslist over een bijpassende sanctie?

Begrippenlijst

Stel een begrippenlijst op waarin duidelijk beschreven staat wat de vereniging verstaat onder de verschillende begrippen, zoals 'riskant alcoholgebruik', 'middelen', 'drugs', 'problematisch gebruik', 'lid' of 'medewerker'.

Wettelijke regels

Het is van belang dat er wordt voldaan aan de wet- en regelgeving uit de Alcoholwet, de Opiumwet, het Wetboek van Strafrecht (artikel 151f) en lokale regels (zoals Algemene Plaatselijke Verordeningen³ (ook wel: APV's)).

Hieronder staan een aantal relevante wettelijke regels uit de Alcoholwet en het Wetboek van Strafrecht (artikel 151f) opgesomd:

- Alcohol schenken of doorgeven ('wederverstrekken') aan jongeren onder de 18 jaar is strafbaar. Zowel voor de barvrijwilliger als voor degene die het doorgeeft.
- Het is verboden om iemand die dronken is alcohol te verkopen.
- Het is verboden om iemand toegang te verlenen die dronken is (ook op het terras).
- Barvrijwilligers en -medewerkers mogen niet dronken zijn.
- Alleen barvrijwilligers van 16 jaar of ouder mogen bardiensten draaien als er alcohol wordt geschonken.
- Twee leidinggevenden moeten ingeschreven zijn in het Register Sociale Hygiëne.

- Er moet een bestuursreglement alcohol opgesteld zijn (en aanwezig zijn op locatie), waarin moet worden vastgelegd:
 - ◊ hoe barvrijwilligers geïnstrueerd worden over sociale hygiëne⁴;
 - ◊ hoe er wordt toegezien op de naleving van het reglement.
- Er moet worden geregistreerd welke barvrijwilligers geïnstrueerd zijn over sociale hygiëne⁴.
- Er moet altijd een barvrijwilliger aanwezig zijn die geïnstrueerd is over sociale hygiëne⁴ of die ingeschreven is in het Register Sociale Hygiëne.

Lees meer: [Drugstesten en studentenverenigingen. Hoe zit dat?](#)

Reglement/statuten/convenant

Sommige studentenverenigingen leggen de afspraken vast in hun reglement, statuten, een gedragscode of laten hun leden een convenant ondertekenen. Het is dan belangrijk dat ook deze documenten duidelijk gecommuniceerd worden en eenvoudig terug te vinden zijn.

³ Lees meer over [aanvullende lokale regelgeving](#).

⁴ Bijvoorbeeld middels de fysieke [Instructie Verantwoord Alcoholschenken \(IVA\)](#) of de [e-learning Verantwoord schenken voor studentenverenigingen](#).

Uitzonderingen of niet? Introductietijd en externe locaties

Een belangrijk vraagstuk voor verenigingen is: 'Hoe ver rijkt ons beleid?'. Geldt het AD-beleid alleen op de vereniging zelf, of ook op externe locaties? Bijvoorbeeld tijdens activiteiten gedurende de introductietijd of georganiseerde reizen.

Het advies is om in zulke situaties in ieder geval vast te houden aan het eigen beleid. Zo blijft het voor de leden overzichtelijk en weet iedereen waar die aan toe is. Maar, tijdens de introductietijd of op externe locaties kunnen nog aanvullende afspraken en regels gelden. Wees hier alert op. Deze kunnen strikter of juist soepeler zijn dan het eigen beleid. In het geval van dit laatste: blijf vasthouden aan jullie eigen beleid en communiceer deze expliciet naar je leden.

2 PREVENTIE EN BEWUSTWORDING

Wat doet de vereniging om leden te informeren over en bewust te maken van de risico's van middelengebruik. Dit is gericht op het voorkomen van problemen.

Voorlichting en scholing

Voorlichting en scholing over (de effecten van) alcohol en drugs maakt je leden bewuster van de risico's van alcohol en drugs voor de eigen gezondheid en voor (sociale) veiligheid op verenigingsactiviteiten. Dit helpt om taboes te doorbreken en maakt het makkelijker om het gesprek hierover aan te gaan. Informatie voor leden kan ook bestaan uit verwijzing naar digitale informatie, zelftests, en laagdrempelige zelfhulp.

Het trainen van bestuursleden, sociëteitscommissie, vertrouwenspersonen en barcommissie (en denk bijvoorbeeld ook aan commissievoorzitters) helpt bij vroegsignalering en gespreksvoering helpt om ergere problemen te voorkomen. Het creëren van een veilige omgeving met duidelijke aanspreekpunten is ook belangrijk: leden durven zich dan sneller te uiten en zoeken eerder hulp.

Het is belangrijk om studenten te betrekken wanneer het om voorlichting gaat, zowel bij opzet als uitvoering. Los van dat je dit kan oppakken met

leden van je vereniging, ga na bij de Landelijke Kamer van Verenigingen, regionale instelling voor verslavingszorg, GGD en gemeente wat er in jouw stad allemaal al gebeurt en waar je bij kan aanhaken. Zo hoeft het wiel niet opnieuw uitgevonden te worden. Samen sta je sterk!

Omgevingspreventie

Een belangrijk onderdeel van alcohol- en drugspreventie is omgevingspreventie.

Het doel van omgevingspreventie is de omgeving zo inrichten dat de gezonde keuzes makkelijker worden en blootstelling aan ongezond en risicovol gedrag te beperken.

Er zijn drie categorieën van omgevingsinterventies: regulerende, fysieke en economische interventies. Deze categorieën zijn wel nauw met elkaar verbonden.

- Onder **regulerende interventies** vallen wetten, regels en afspraken. Met betrekking tot de studentenvereniging kan je hierbij denken aan de Alcoholwet (zoals leeftijdsbeperkingen, doorschenken aan leden onder invloed), de Opiumwet (bezit, dealen) en huisregels (o.a. schenktijden).
- **Fysieke interventies** veranderen de fysieke omgeving waarin het (ongewenste) gedrag voorkomt. Dit kan gaan om het ontwerp van de vereniging (alcoholische dranken meer uit het zicht en alcoholvrije opties beter zichtbaar, beperking alcoholreclame). Het kan ook om de bredere omgeving rondom de vereniging gaan. Ligt de vereniging afgelegen?

Zijn er veel onbewaakte steegjes? Als laatste kunnen fysieke interventies gaan om gebruiksproducten. Door bijvoorbeeld drinkglazen langer en dunner te maken, consumeren leden minder alcohol zonder dat ze dat zelf direct doorhebben.

- **Economische interventies** gaan over belastingen, prijsbeleid en subsidies. Denk hierbij aan de accijnzen op alcohol en het beperken van prijsacties. Door de gezondere alcoholvrije producten goedkoper te maken dan alcoholhoudende dranken worden leden aangemoedigd ook alcoholvrij te drinken.

3 BEGELEIDING EN ZORG

Beschrijf hoe jouw studentenvereniging de helpende hand biedt aan leden die te maken hebben met problematisch middelengebruik of een verslaving. Bespreek met elkaar wat jullie onder jullie verantwoordelijkheid vinden vallen. Leg afspraken hierover vast. In het beleid kan je verder vastleggen dat het van belang is dat leden die te maken hebben met problematisch gebruik of een verslaving hulp zoeken.

Studentenverenigingen zelf kunnen deze hulp niet bieden. Zij kunnen wel doorverwijzen naar de regionale instelling voor verslavingszorg of hen bellen voor advies om het gesprek aan te gaan.

Het advies is om in een zo vroeg mogelijk stadium problematisch middelengebruik te signaleren en bespreekbaar te maken (vroegsignalering). De begeleiding en zorg kan dan op een bescheiden niveau worden ingezet. Hoe ernstiger de problemen, des te ingrijpender en langduriger het herstelproces zal zijn.

4 HANDHAVING EN DISCIPLINAIRE MAATREGELEN

Een AD-beleid is in beginsel bedoeld om problemen te voorkomen. En om leden die toch problemen met alcohol en/of drugs ervaren hierbij te ondersteunen. Onderdeel hiervan is ook dat leden verantwoordelijk worden gehouden voor hun eigen gedrag. Als vereniging mag je verwachten dat leden de afspraken zoals benoemd in dit AD-beleid naleven. Als dit niet gebeurt, kunnen maatregelen worden genomen. Welke maatregelen dit zijn beschrijf je ook in het AD-beleid. Zo weet iedereen wat de consequenties (kunnen) zijn van diens gedrag.

Een lid dat problematisch gebruikt of verslaafd is, kan aangesproken worden op de gevolgen van het middelengebruik voor zichzelf en voor anderen. Wanneer het lid zich niet houdt aan de regels of afspraken, het probleem niet wil erkennen of niet meewerkt aan een oplossing, kan dit leiden tot een officiële waarschuwing, boete, schorsing of roying.

Alcohol- en drugstesten

Om op drugsgebruik te controleren wil je als studentenvereniging misschien de mogelijkheid voor vrijwillige drugstesten opnemen in je beleid. Het gebruiken van drugstesten is echter vaak onvoldoende om drugsgebruik te voorkomen. Bovendien is het waarschijnlijk niet toegestaan. [Lees meer over studentenvereniging en drugstesten.](#)

Interne rechtssystemen

In grotere studentenverenigingen is er soms sprake van een intern rechtssysteem. Als dit het geval is, leg dan de procedure en verantwoordelijkheden vast. Hoe komt iemand terecht bij het interne rechtssysteem? Wat is dan het tijdspad? Maak hier duidelijke afspraken over en communiceer deze.

PRAKTISCHE RISICOBEPERKENDE TIPS UIT DE PRAKTIJK

Hieronder staan verschillende praktische tips die je op jouw vereniging kan toepassen om problemen door alcohol- en drugsgebruik te voorkomen en risico's te beperken. We moedigen aan om meerdere tips tegelijkertijd in te zetten. Het is belangrijk om naast deze goede voorbeelden te kijken naar alle pijlers.

Verkoop alleen zwak alcoholische dranken en geen sterke drank

Door alleen zwak alcoholische dranken (maximaal 15% alcohol) aan te bieden introduceer je een beleid waarbij geen sterke drank wordt geschonken. Deze regel kan altijd gelden, of alleen op open feesten geïmplementeerd worden. Communiceer duidelijk waarom deze keuze wordt gemaakt, bijvoorbeeld om problemen door alcoholgebruik te voorkomen en voor een veiligere sfeer.

0.0-week

Organiseer een alcoholvrije week, bijvoorbeeld tijdens tentamenperiodes. Hiermee laat je zien dat jij als vereniging de studie van je leden belangrijk vindt en neem je de sociale druk om alcohol te drinken weg. Zet in deze week 0.0-dranken extra in de spotlight door middel van kortingen of leuke acties en zorg dat ze goedkoper zijn dan alcohol. Een 0.0-week, ook buiten de tentamenperiodes zoals Dry January, laat zien dat je ook een leuke tijd kan hebben met de vereniging zonder alcohol te drinken.

Water en fris altijd zichtbaar

Zorg dat water en frisdrank standaard aanwezig en duidelijk zichtbaar zijn. Plaats waterkannen en frisdrank op prominente plekken tijdens activiteiten, zoals op statafels of bij de bar. Zo maak je water drinken laagdrempelig en stimuleer je leden het drinken van alcohol af te wisselen met een non-alcoholisch drankje – ook wel 'zebradrinken' genoemd. Water moet altijd gratis aangeboden worden.

Alcoholvrije tap

Introduceer een vaste alcoholvrije tap of een speciaal assortiment 0.0-drankjes (naast water). Bied dit voor een lage prijs (in ieder geval goedkoper dan alcohol) of gratis aan en zorg voor goede zichtbaarheid van dit alcoholvrije punt. Door dit actief te promoten via sociale media en op jullie vereniging, maak je alcoholvrij een aantrekkelijk alternatief ten opzichte van alcoholhoudende drank.

Limiet op drankrekening per avond

Een mogelijkheid om leden bewuster met alcohol om te laten gaan is het instellen van een limiet op de pas van hun drankrekening. Zodra die limiet bereikt is, worden ze door het barpersoneel geïnformeerd en moeten ze actief besluiten of ze hun pas willen opwaarderen. Zo kan er ook voor gekozen worden dat hier toestemming voor moet worden gegeven, bijvoorbeeld door de bar- of sociëteitscommissie die beoordeelt of het

verantwoord is om extra alcohol te bestellen. Deze aanpak geeft leden een moment van reflectie en kan de risico's beperken.

Inrichting sociëteit: omgevingspreventie

Het doel van omgevingspreventie is om gezonde keuzes makkelijker te maken en blootstelling aan ongezond en risicovol gedrag te beperken. Omgevingsgerichte preventie richt zich op de 'automatische' gewoontegedragingen. Deze kan je inzetten om het gebruik van alcohol en drugs te ontmoedigen met fysieke veranderingen en door gezonde keuzes makkelijker te maken. Dit kan gaan over veranderingen in de eigenschappen van voorwerpen, of de plek waar ze staan. Zorg bijvoorbeeld dat het geluidsvolume niet te hoog staat. Een hoger geluidsvolume gaat samen met meer en sneller drinken van alcohol. En door bijvoorbeeld drinkglazen langer en dunner te maken, drinken leden minder alcohol zonder dat ze dat zelf direct doorhebben. Onder fysieke maatregelen vallen ook de algehele sfeer en inrichting van de sociëteit. Denk hierbij aan het vermijden van platte oppervlakten op wc's, het vermijden van donkere hoekjes, niet te hoge temperaturen, zorgen voor goede ventilatie en goede doorstroom van aanwezigen op de vereniging.

5 Zie ook Kader 2 over de introductietijd.

6 Voorbeelden van ondersteunende partijen staan o.a. benoemd op de [website van Waar Trek Jij De Lijn?](#)

Buddysysteem voor veilig thuiskomen

Leden die iemand anders naar huis brengen, kunnen een papieren bandje krijgen waarmee ze tijdelijk de vereniging/het evenement mogen verlaten en later weer terug mogen komen zonder geweigerd te worden. Dit wordt op het moment al toegepast bij Vindicat. Als je bij de beveiliging aangeeft iemand naar huis te brengen, krijg je een papieren bandje met de tijd erop, waarmee je 15 tot 30 minuten de gelegenheid hebt om terug te keren zonder opnieuw in de rij te staan of geweigerd te worden. Als er geen beveiliging is, kun je het bandje bij het bestuur halen en hen bellen zodra je terug bent bij de voordeur. Dit biedt een praktische oplossing om leden te beschermen tegen ongevallen, verdwaald raken en andere risico's die gepaard gaan met (alleen) naar huis gaan onder invloed van alcohol. Tegelijkertijd zorgt dit voor een gemeenschappelijk gevoel van verantwoordelijkheid en zorg voor elkaar. Alternatieven zijn het bestellen van taxi's of het naar huis brengen door bestuur.

Aandacht middelengebruik tijdens de kennismakingstijd

Zorg voor bewustwording en afspraken rondom alcohol en drugs in de kennismakingstijd (KMT)⁵. Vraag aan externe experts⁶ welke mogelijkheden er lokaal bij jullie zijn. Hierbij is het van belang dat niet alleen de risico's van gebruik besproken worden, maar er ook praktische tips worden gegeven en bespreek wie waarvoor verantwoordelijk is. Dit draagt bij aan een veilige sociale omgeving binnen de vereniging.

Minderjarigen

Om alcoholgebruik door minderjarigen te voorkomen⁷ kan gebruik worden gemaakt van gekleurde bandjes voor studenten boven en onder de 18. Dit is voornamelijk handig op feesten waar ook externe bij aanwezig mogen zijn. Bij interne activiteiten kan een uitgeprint overzicht met foto's of een namenlijst van minderjarige leden achter de bar voor de barcommissie handig zijn. Daarnaast kunnen materialen van de NIX18 campagne ingezet worden om duidelijk te maken dat jullie geen alcohol schenken aan leden onder de 18 jaar.

Voorbeeldfunctie van ouderejaars

Ouderejaars hebben een impliciete voorbeeldfunctie tegenover jongere leden, zowel binnen de vereniging als binnen studentenhuizen. Daarom is het van belang ouderejaars goed te informeren over hun positie, en de risico's en het beleid rond alcohol- en drugsgebruik. Zo kunnen zij zich bewust worden van hun voorbeeldrol en dat jongere leden (mogelijk) tegen hen opkijken. Denk bijvoorbeeld aan een informatiesessie of mail naar alle ouderejaars over hoe zij, in hun positie, met middelengebruik binnen hun huis om kunnen gaan.

Regels voor sub-gezelschappen

Naast activiteiten georganiseerd door de vereniging zullen leden ook zelf samen komen in sub-gezelschappen zoals disputen, families of verbanden.

Hier kunnen de normen rond alcohol- en drugsgebruik anders liggen dan bij de vereniging. Daarom kan je er als bestuur voor kiezen om afspraken te maken met deze gezelschappen over alcohol- en drugsgebruik. Dit kan door middel van een overeenkomst, inclusief eventuele regels en sancties zoals het straffen van een geheel gezelschap bij overtreding. Als bestuur kun je gezelschappen hierbij helpen gezien jullie AD-beleid en kijken hoe deze met elkaar samenhangen.

Eerstejaarsgesprekjes door vertrouwenspersonen/ vertrouwenscontractpersonen

Om taboes te doorbreken zouden jullie alle eerstejaarsleden kunnen verplichten een gesprek met een vertrouwens(contact)persoon te voeren - nadat de vertrouwens(contact)personen getraind zijn door de regionale instelling voor verslavingszorg of weten hoe en wanneer ze naar hen kunnen doorverwijzen. Hier kan op een laagdrempelige manier gevraagd worden naar hoe het lid zich voelt in relatie tot het alcohol- en drugsgebruik op en rond de vereniging. Zo geef je eerstejaarsleden de kans aan de bel te trekken voordat hun eventuele alcohol- en/of drugsgebruik tot problemen voor hunzelf of de omgeving leidt. Ook verlaag je de drempel om in de toekomst hier hulp bij te zoeken en weten zij gelijk waar ze terecht kunnen. Deze gesprekken bieden daarnaast inzicht in de ervaringen, uitdagingen en behoefte van de nieuwe leden en de thema's die er spelen omtrent o.a. alcohol- en drugsgebruik binnen de vereniging.

⁷ Zie Pijler 1 met meer informatie over (wettelijke) regels en afspraken, zoals het verbod op 'wederverstrekking'.

AAN DE SLAG!

Als studentenvereniging wil je het beste voor je leden. Het opstellen van een alcohol- en drugsbeleid is hier een belangrijk onderdeel van. Niet alle studentenverenigingen vinden het prettig om het beleid zo expliciet te benoemen. In dat geval kan het beleid ook opgenomen in een breder welzijns- of gezondheidsbeleid.

Voor een goed gedragen beleid is het belangrijk dat verschillende personen of partijen van binnen maar ook vanuit buiten de vereniging worden betrokken bij het opstellen. Zo zorg je ervoor dat het beleid niet overkomt als opgelegd van hogerop.

Om het proces van het opstellen van een alcohol- en drugsbeleid eenvoudiger te maken voor studentenbesturen, is er een format ontwikkeld. De voorbeeldteksten uit dit format kunnen aangepast worden naar de specifieke situatie van een studentenvereniging. Het is echter wel belangrijk dat in het beleid álle verschillende pijlers, zoals benoemd in dit document, meegenomen worden.

Zodra het beleid is opgesteld, is het belangrijk dat deze ook gecommuniceerd wordt naar de leden. Dit kan op verschillende manieren. Denk bijvoorbeeld aan een document bij inschrijving van de vereniging, posters op de vereniging of bestuurskamers, flyers tijdens activiteiten etc.

Colofon

Trimbos-instituut
Postbus 725
3500 AS Utrecht
T: 030 – 297 11 00

Projectleiding
Michelle van der Horst

Auteurs
Britt Bilderbeek
Janneke van der Avoort
Blijke Bleeksma (Stichting Waar Trek Jij De Lijn?)
Martijn Janse (Lieve Mark)
Jens Gigase (Stichting Waar Trek Jij De Lijn?)
Zoë van den Brand (Lieve Mark)

Vormgeving en productie
The Creative Hub | Canon

Beeld
Gettyimages.nl

Personen afgebeeld in deze uitgave zijn modellen en hebben geen relatie tot het onderwerp van deze uitgave of ieder onderwerp binnen het onderzoeksdomein van het Trimbos-instituut.

De uitgave is te downloaden via www.trimbos.nl/webwinkel.
Artikelnummer TRI65-030.

© 2024, Trimbos-instituut, Utrecht.
Tekst uit deze publicatie mag worden overgenomen op voorwaarde van bronvermelding.
Deze uitgave mag worden verveelvoudigd voor eigen of intern gebruik.

